

KIRGIZLARDA “TÖRT TÜLÜK” HAYVANLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Prohibitions and Applications about Tört Tülük Animals in Kyrgyz People

Yrd. Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAYEVA*

ÖZ

Göçebe hayat yaşayan ve ana geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgızlar, çok eskiden beri yetiştirdikleri küçükbaş ve büyükbaş (keçi, sığır, koyun, at ve deve) hayvanlarını dört tülük olarak adlandırmışlardır. Söz konusu hayvanlar, Kırgızların yaşamının ve kültürünün önemli bir parçasıdır. Kırgızlar için bu hayvanlar özel bir yere sahiptir ve onlara “rızkı” derler. Ayrıca bu hayvanların koruyucu iyelerinin (pirlerinin) olduğuna inanırlar. Bu koruyucu iyeler, koyununki Çolpon-Ata, sığırunki Zengi Baba, keçininki Çıçañ Ata, at sürüsününki Kambar Ata ve deveninki Oysul Ata’dır. Hayvanlarını çoğaltmak isteyen Kırgızlar bu iyelerden yardım ister ve onlara dua ederler. Kırgızlarda her ailede bu dört tülükün başı başka bir deyişle uğurlusu olarak kabul gördükleri hayvanları vardır. *Töl başı* (nesil başı) adını verdikleri bu hayvanlar satılmaz, kesilmez ve başkasına verilmez. Bu hayvanlar satılır veya kesilirse evden kutun ve bereketin kaçacağına inanırlar. Dolayısıyla *töl başı* hayvanlara diğerlerine nazaran daha çok özen gösterilir. Durum böyle olunca Kırgızlar etinden, sütünden, postundan, boynuzundan, kemiğinden, gübresinden vb. yararlandıkları hayvanlarla ilgili bir takım uygulamalar ve yasaklar getirmişlerdir. Kırgızlar sadece hayvanlara değil hayvanlarla ilgili eşyalara da özenle davranarak başlarına gelecek olan kötülüklerden korunmaya çalışırlar. Böylece söz konusu hayvanlar, destanlar başta olmak üzere atasözleri, masallar ve efsaneler gibi halk kültürü ürünlerine de konu olmuştur. Kırgızlarda çok eskiden beri evliliklerde kalın ve süt hakkı dört tülük hayvanla ödenmiş ve bu hayvanlar insan hayatının önemli geçiş dönemleri olan doğum, düğün, ölüm gibi merasimlerin vazgeçilmez unsurlarından olmuştur. Kısaca söylenmesi gerekirse bir Kırgız’ı dört tülük hayvansız düşünmek mümkün değildir. Biz bu çalışmamızda hayatını hayvancılıkla geçiren göçebe bir toplum olan Kırgızların söz konusu hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalarından bahsedeceğiz. Ayrıca bu uygulamaların sözlü kültüre yansımaları örneklerle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler

Kırgızlar, Tört Tülük Hayvan, İnanışlar, Uygulamalar

ABSTRACT

Kyrgyz people who live the nomadic life and earn their lives on animal husbandry have called their animals a *törtülük* for ages. For the Kyrgyz people who live on the Mountains of Tian Shan, *törtülük* consists of sheep-goat, cattle, camel and horse. These animals are a significant part of Kyrgyz people’s life and culture. These animals have an important place for Kyrgyz people and they call these animals “*rizki*”. Besides, they believe that these animals have guardian sages. These guardian sages are Çolpon Ata for the sheep, Zengi Baba for the cattle, Çıçañ Ata for the goat, Kambar Ata for herd of horses and Oysul Ata for the camel. Kyrgyz people who would like to reproduce their animals ask for help from these sages and they pray to them. In every Kyrgyz family, there are animals which are considered the head or the lucky of the *tört tülük*. These animals that they call *Töl başı* (the head of the generation) cannot be sold, sacrificed or given to other people. If these animals are sold or cut, it is believed that it is bad for abundance and happiness for the house. Thus ‘*töl başı*’ animals are more special than the others. In these circumstances, Kyrgyz people have brought some prohibitions and applications for the animals which they make use of their meat, milk, peltry, horns, bones, turf, and manure. Kyrgyz people do not only behave well to the animals they also treat well the things related to the animals thus they believe that they can protect themselves from the evil things. So, the aforementioned animals have become subjects of epics, proverbs, tales and legends as well as the elements of folk culture. The dowry and the milk price in Kyrgyz people have been paid with *tört tülük* animals and these animals have become the indispensable elements of people’s transitional periods such as birth, marriage, death and suchlike ceremonial activities. In short, it is impossible to think a Kyrgyz without *tört tülük* animals. In this study, the applications and prohibitions related to those animals of Kyrgyz people who lived the nomadic lifestyle earning their lives upon animal husbandry. In addition, the reflection of these applications onto the verbal culture will be discussed.

Key Words

Kyrgyz people, *tört tülük* animal, beliefs, applications.

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum/ Türkiye, mayramgul@hotmail.com

Giriş

Göçebe hayat yaşayan ve ana geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgızlar çok eskiden beri hayvanlarını tört tülük olarak adlandırmışlardır. Tanrı dağlarında yaşayan Kırgızlar için tört tülük koyun-keçi, sığır, deve ve attan oluşur. Söz konusu hayvanlar, Kırgızların yaşamının ve kültürünün önemli bir parçasıdır. Kırgızlar bu hayvanlara özel davranır ve onlar için “rızkı” derler. Ayrıca bu hayvanların koruyucu iyelerinin olduğuna inanırlar. Örneğin, koyununki Çolpon-Ata, sığırunki Zengi Baba, keçininki Çıçañ Ata, at sürüsününki Kambar Ata ve deveninki Oysul Ata’dır (Akmataliyev vd. 2003: 164, Dıykanbayeva 2016: 89). Kırgızlar at sürüsünün koruyucu iyesi olan Kambar Ata’yı kocaman bir siyah aygır; sığırın koruyucu iyesi Zengi Baba’yı yarı insan biçimli sığır; devenin iyesi Oysul Ata’yı ise ayakları ve boynu uzun siyah tüylü, kendisi ise koyu kahverengi büyük erkek deve olarak tasavvur etmişlerdir. Hayvanlarını çoğaltmak isteyen Kırgızlar işte bu hayvan pirllerinden yardım ister ve onlara dua ederler. Kırgızlar hayvanları öyle önemserler ki günümüzde de karşılaştıkları kişilerle *Mal can aman-bı?* (Hayvanın-canın sağ mı?) şeklinde selamlaşırlar. Dolayısıyla Kırgızlar etinden, sütünden, postundan, boynuzundan, kemiğinden, tezeğinden, gübresinden yararlandıkları hayvanlarla ilgili bir takım uygulamalar ve yasaklar getirmişlerdir.

Kırgızlarda bu hayvanlara kötü davranılmaz. Söz konusu hayvanlara tekme atan kişi rızkını tepmiş olur ve hayatı boyunca fakir yaşar, eli ekmek görmez, inancı vardır. Bundan dolayı halk arasında “*Maldı tepe tomayak bolup kalasın*” (Hayvana tekme atma

fakir olursun), “*Mal boor et menen bir*” (Hayvan bağırn gibidir) sözleri yaygındır.

Kırgızlar hayvana mal derler; *cılki*, at sürüsünün genel adı olmakla beraber, erkeği *aygır*, dişisi *bee*, yavruları yaşına göre *kulun*, *tay* ve *kunan*; deve, genel ismi *töö* iken, erkeği *bu-ura*, dişisi *ingen*, yavrusu *boto*; sığır, genel ismi *uy*, erkeği *buka*, dişisi *inek*, yavrusu *muzoo*, bazı bölgelerde *torpok*; koyun, dişisi *koy*, erkeği *koçkor*, yavrusu *kozu* olarak isimlendirilir.

At

Tört tülük hayvan arasından Kırgızlar için ön plana çıkan attır. At, Kırgızların hayatının tüm dönemlerinde (doğum, düğün, evlilik, ölüm) uygulanan merasimlerin vazgeçilmez bir unsurudur. Kırgızlar çok eskiden beri atları hem ulaşım aracı olarak kullanmışlar hem de etinden, sütünden yararlanmışlardır. Ayrıca yelesinden, kuyruğundan urgan örmüşler, derisinden giysi, toynağndan ise ayakkabı hazırlamışlardır. Özellikle at, tört tülük’ün en akıllısı ve güçlüsü olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı atın başına vurmak kesinlikle yasaklanmıştır. Başka birinin atının başına vurmak da atın sahibinin başına vurmakla eşdeğer sayılmıştır. At üzerindeki insan atın yelesinin üzerine ayaklarını koymaz. Çünkü atın yelesinin üzerinde meleklerin oturacağı inancı vardır. At üzerindeki insana içecek ikram edildiğinde *Bismillah* diyerek ilk önce yeleye değdirir ve sonra kendisi içer. Eskiden seyis köleler daha değerliymiş ve efendisi tarafından öbür kölelere göre üstün tutulmuştur (Attokurov 1998: 85). Böylece atın değerinden dolayı onun bakıcısı da değer görmüştür. Böylelikle at, gereksinimi ve öngörüsünden dolayı

destanlarda olduğu üzere atasözleri ve deyimlere de malzeme olmuştur: “*At adamdın kanatı*” (At insanın kanadı); “*Atsız cigit-kanatsız kuş*” (Atsız yiğit-kanatsız kuş); “*Attuular cayloodo, atsızdar baylooda*” (Atlılar yaylada, atsızlar tutsakta); “*Cılkı-maldın asılı*” (At hayvanların asili); “*At kadırın mingen bilet*” (Atın değerini binen bilir); “*At sıylabas cigittin cöçülük berer cazasın*” (Atın değerini bilmeyen yiğit yaya kalarak cezalanır); “*At sıylagan cöö baspayt*” (Ata değer veren yaya kalmaz); “*Cılkı beren, cılkı bakkan eren*” (At asildir, ata iyi bakan merttir); (Şavk 2002: 30-33, 103), “*At kuyruğun karmasañ suudan ötösün, it kuyruğun karmasañ suuga çögösün*” (At kuyruğuna tutunursan sudan geçersin, it kuyruğuna tutunursan suda boğulursun), “*At sıylagan azabınan kutulat, er sıylagan emgeginen kutulat*” (Ata saygı gösteren azabından kurtulur, kocaya saygı gösteren eziyetinden kurtulur), “*Caman coldoşton at artık*” (Kötü arkadaştan at daha değerlidir); “*Akır zaman kayda – attan acıragan cerde*” (Ahir zaman nerede-atından ayrıldığı yerde); “*Atıñ barda cer taanı, atañ barda el taanı*” (Atın varken yer tanı, baban varken el tanı); “*Argımañtın cakşısı çapsa külük, satsa pul*” (Atın iyisi koşturursan küheylan, satarsan para), “*Atı cektun butu cok*” (Atı olmayanın ayağı yok), “*At muratka cetkiret*” (At murada erdirir); “*Cakşı attın calın sakta, cakşı erdin kadırın sakta*” (İyi atın yelesini koru, iyi kocanın değerini koru) (İbragimov 2005:66,67) şeklinde atasözleri söylenirken; “*Çükösü tügöl tüştü*” (Aşığı eksiksiz düştü) deyimini işi yolunda giden insan için söylenmiştir. “*Çükösü alçı turuu*” (Aşığı şek durmak) da insanların işleri iyi gittiğini belirtmek için söylenmiştir. Sovyet

şairi Baydılda Sarnagoyev Cengiz Aytmatov ile ilgili yazdığı bir şiirinde:

*Aytmatın uulu Çingizçi,
Sakasın alçı turguzdu.
Gülsarı atın küülöntüp,
Kün-aydı közdöy zırgıttı.
Düynögö atın uguzup,
Düñ kılıp catat Kırgızdı*

Aytmatoğlu Çengiz’in,
Aşığı şek durdu.
Gülsarı atına binip,
Güneşe-aya doğru uçtu
Dünyaya ününü duyurup,
Tanıtıyor Kırgız’ı.
(Akmataliyev 2011:148).

diyerek dünyaya adını duyurmakta olan yazarın işlerinin rast gittiğini söylemek istemiştir. “*Kamçıga çenep bölüp berüü*” (Kamçıyla bölüp paylaştırmak) deyimini ise emeğinin karşılığını veya payı adaletli bir şekilde paylaşmak anlamına gelir. Bu deyim Manas Destan’ında şu şekilde geçer:

*Orozdu atañ ölgöndö,
Kara kalmak köp muncu,
Kaynagan kalıñ Kırgızdın,
Kazına mülkün talaşp,
Kamçıga çenep bölgöndö*

Orozdu baban ölünce,
Kara Kalmuk, çok Çinli,
Kalabalık Kırgız’ın,
Hazine mülkünü talan ettiler,
Kamçıyla bölüp aldılar.
(Akmataliyev 2011: 149).

diyerek Kalmukların Kırgızlardan aldıkları ganimeti adaletli bir şekilde bölüştüklerini anlatır. “*Kuu kancıga¹*” (Boş kancıga) ise Kırgızların çok eskiden beri süregelen bir geleneğiyle ilgili deyimdir. Kırgızlar misafirlige eli boş gitmezler, heybelelerine hediyeler koyup atın kancıgasına

bağlayarak giderler. Ava çıktıklarında aç kalmamak için heybeyi yemekle doldurup kancığaya bağlarlar. Ancak birinin evine eli boş giden ya da ava hiçbir şey almadan gelen biri için *kuu kancığa* sözü söylenir. Yani *kuu kancığa* demek çok cimri demektir. Kısacası at ile ilgili Kırgız atasözleri ve deyimlerinden yola çıkarak atın Kırgız kültüründeki önemine ulaşabiliriz.

Kadınlar ata eyersiz binmezler. Çünkü eskiden eyersiz ata ahlaki sorunları olan ve nikâh bozan kadınlar bindirilir ve baba evine götürülüp bırakılırdı. Eyersiz ata bindirmek bir nevi cezalandırmaktır. Bu durum Kırgız destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda törelere uymayan kadınların saçlarını kesip eyersiz ata bindirip baba evine bırakmaları söz konusudur. Manas Destan'ında karşımıza çıkan şu satırlar bize her şeyi açık bir şekilde anlatmaktadır:

*Munu kılğan katındı,
Çaçtarın kırkıp,
Ker baytalga mingizip,
Kementaydı kiygizip,
Atasının koluna,
Alıp barıp salbayıbı.*

Bunu yapan kadını,
Saçlarını kesip,
Eyersiz ata bindirip,
Kaftanını giydirip,
Babasının evine,
Götürüp bırakmaz mı?
(Karasayev 1995:172).

Yolcu cele'nin² yanından geçip gitmez, bunu yaparsa hem ev sahibine hem de at sürüsüne saygısızlık sayılır. Dolayısıyla yolcu atından inip ev sahibi ile selamlaşmalı ve ikram edilen kımızı içtikten sonra yoluna devam etmelidir.

At sahibi öldüğünde atın yelesi ve kuyruğu kesilir. Bu şekilde atının da yas tuttuğuna inanılır. Aynı zamanda başka birinin atının yelesini veya kuyruğunu kesmek onu ölümlle tehdit olarak görülür. Durum böyle olunca at binicisi aletlerinden biri olan kamçı ile ilgili de çeşitli uygulamalar doğmuştur. Bundan dolayı halk arasında "*Koynuñda çatıp bilinbeyt, ayaldan ötkön düşman cok, koluñda cürüp bilinbeyt, kamçıdan ötkön coldoş cok*" (Koynunda yatıp belli etmez, kadın gibi düşman yok, elindeyken belli olmaz, kamçı gibi arkadaş yok) diyerek kamçının aynı zamanda bir arkadaş olduğunu vurgulamışlardır.

Kırgızlar kamçıyı ayakaltına bırakmazlar, üzerinden atlamazlar, her zaman yukarıya asılı tutarlar. Elinde kamçıyla birinin evine girmezler. Ancak intikamı olan insan elindeki kamçıyı dışarıya bırakmayıp içeriye kadar girer. Kamçıyı taşıma şeklinin de sembolik anlamları vardır. Biri, kamçının örülmüş ucunu katlayarak tutuyorsa bu karşısındaki insana kızdığının ve sinirli olduğunun işaretidir. Ancak kamçının örülmüş ucunu boş bırakarak tutarsa onun için kötü niyeti olmadığını göstermiş olur (Akmataliyev 2001:163).

Kırgızlar, atına binmiş yola çıkmak üzere olan insanın elinden kamçısı düşerse uğursuzluk sayarlar ve işinin rast gitmeyeceğine inanırlar. Eğer kamçı elden düşerse kişi attan inip kendisi alır veya yola çıkma işini erteler.

Kırgızlar atın yürüyüşünden de bir takım tahminlerde bulunurlar. Çok eskiden beri Kırgızlar birinin evine geldiklerinde avlu kapısına birkaç adım kala atından inip atının dizgininden tutarak ilerlerler. Avluya kadar

atıyla girmek edepsizlik ve saygısızlık sayılır. Eskiden ancak kötü haber vermeye gelen kişi avluya kadar atıyla girerdi. Örnek verecek olursak, damat kızlarını boşamak istediğini bildirmek için kayınpederinin avlusuna kadar atının üstünde girerdi.

Kırgızlar küheylan atlara, yani yarışta kazanan atlara çok değer verirler. Bu tür atlara kadınları bindirmezler, atlara ceset veya yük taşıtmazlardı. Bunun uğursuzluk getireceğine inanırlar. Nazar değer korkusuyla yelbine veya kuyruğuna gözükmeyecek şekilde nazar boncuğu veya muska takarlar. Atını yarışa hazırlayan seyis de oturmasına, kalkmasına dikkat eder. Seyisler atları yarışa hazırlarken yalan söylemez, içki içmez, hak yemez ve birisine kötülük yapmaktan çekinir, bu kuralları sıkı bir şekilde yerine getirmeye çalışırlar. Yarışta kazanan atın sahibi aldığı hediyeyi tek başına almaz, paylaşır. Bunu yaparak bereketin artacağına ve atın daha birçok başarıya ulaşacağına inanır. Kırgızlarda iyi at sadece bir ailenin değil tüm boyun zenginliği olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla boylar arasındaki kavgalar, davalar iyi bir at karşılığında çözülmüştür.

Ayrıca Kırgızlar *“Er cigittin içine eer tokumçan at batat”* (Mert yiğidin içine eyerli at bile sığar) diyerek erkek kişinin mertliğini ve merhametini eyerli at ile ölçmüşlerdir.

Deve

Kırgızlar deveyi kutsal hayvan olarak gördükleri için binek olarak çok kullanmaz, genelde göç sırasında değerli eşyalarını yüklerler. Diğer hayvanlara nazaran deveye daha da özen gösterilmiş ve başına vurmaktan kesinlikle yasaklanmıştır. Deve doğum yapınca üzerine kilim örtülür, başı

na beyaz bez bağlanır, yavrusuna da yeni kilim örtülür ve konu komşuya *“centek”* adında yemek verilir. *“Centek berüü”* geleneği Kırgızlarda çocuk doğduğunda yapılan geleneklerden biridir. Eskiden günümüze kadar yaşamını sürdürmüştür (Dıykanbayeva 2016: 144-145). Dolayısıyla deve, Kırgızlar tarafından yarı insan olarak kabul görmüştür. Ne yazık ki Sovyet dönemindeki verginin ağırlığından dolayı günümüzde Kırgızistan’da deve nesli hemen hemen tükenmiş durumdadır (Attokurov 1998: 90). Kırgızlar çok güçlü bir insanı *“Bulçuñu buura sanınday”* (Kolları erkek devenin bacakları kadar) diyerek erkek deveye mukayese ederlerken, çok üzülen insan için de *“Botosu ölgön boz ingendey”* (Yavrusu ölen dişi deve gibi) derler. Halk arasında yavrusu ölen devenin insan gibi gözlerinden yaş akıtarak ağladığı ve günlerce çökmeden ayakta hiçbir şey yemeden beklediği anlatılır. Bu durumu Cengiz Aytmatov *“Gün Olur Asra Bedel”* adlı eserinde can yoldaşı ve kanadı olan atından ayrılan Tanabay’ın üzüntüsü ile vermiştir: *“Her gün arar boz ingen ak botosunu, her gece arar boz ingen ak botosunu, ağlayarak arar boz ingen ak botosunu. Memeleri sızlayarak, sütü ayağından aşağı doğru akarak arar ak botosunu. Nerdesin? Ses ver. Ak botasını arayan anne ile sütü....”* (Aytmatov 2009:423).

Kırgızlar genelde deve kesmemişlerdir. Eskiden deve kurban olarak sadece han ilanında ve hacca giderken kesilirdi.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Kırgız kültüründe deve insana benzetilmiştir.

Sığır ve Koyun

İneğin memesine ve başına vurmaktan, tekme atmak yasaktır, ineği

sağmadan önce mutlaka ellerin yıkanması gerek. İneği kirli ellerle sağarsa memesi ağrır ve sütü kesilir inancı vardır. Bundan dolayı sağmadan önce eller iyice yıkanmalı ve “Bismillah” dedikten sonra sağmaya başlanmalıdır. Ayrıca sütle dolmuş memeye imrenerek bakmamak lazım, nazar değer korkusu vardır.

Kırgızlarda hayvanların yavru-
ladığı dönemlerde çok fazla uygulama-
maya yer verilir ve yasaklar getirilir.
İlkbaharda hayvanlar yavru-
ladığı dönemlerde evden ateş verilmez. Süt,
ayran, yoğurt gibi ak içecekler dışarı
çıkarılmaz ve kimseye verilmez. Birine
verilirse evin bereketi ve rızkının
onunla beraber gideceğine inanılır.
Bu dönemlerde ev sahibi ahırının et-
rafını bir urganla çevirir. Dışarıdan
gelen kişi bu urganı geçmez ve ahıra
girmez. Kısacası bu dönemler ahıra
yabancı kişi alınmaz. Çünkü yavru-
lamakta olan hayvanlara yabancıların
nazarı değer korkusu vardır. Bu tür
yasaklara Kırgızlar arasında “*Birö-
nün közündö bar, biröönün sözündö
bar*” (Birinin gözü, birinin sözü kötü)
inancı sebep olmuştur (Moldokulova
2011:354).

Etnograf S. M. Abramzon Kırgız-
ların kültürü ile ilgili bir çalışmasında,
Kırgızların koyun sürüsünü bir yere
toplayıp yakılmış ardıç ağacıyla “*Bis-
millahirrahmanirrahim Çolpon Ata
nesli çoğalsın.*” (Abramzon1971:79) di-
yerek her koyunun başından döndüre-
rek tütsülediklerini kayıt etmiştir.

Kırgızlar çok uysal kişiyi koyu-
na benzetirler. Hatta “*Konok koydon
cooş*” (Konuk koyundan da uysal olma-
lı) şeklinde atasözü bile mevcuttur.

Küçükbaş hayvanların ikiz yavru-
lamaları olagelen şeydir. Ancak bü-
yük baş hayvanların özellikle kısrağın

ikiz yavrulaması Kırgızlar tarafından
hoş karşılanmaz ve bunu bir kötülü-
ğün işareti olarak görürler. İnek ikiz
yavru-
ladığı zaman birini hemen fakir
fukaraya verirler ve *Zengi Babaya ba-
ğışladım* derler. Kısrağın ikiz yavru-
lar-
sa birini hemen boğazlar ve gömerler.
Ancak boğazlama şekli normal hayvan
kesilirken boğazlama gibi değil ense
tarafından gerçekleştirilir (Moldokulo-
va 2011: 355). Bu uygulamayı yaparak
gelecek olan kötülüğü veya eceli önle-
miş olduklarına inanırlar.

Hayvan Eşyalarıyla İlgili Ya- saklar

Kırgızlar hayvanlarının bulundu-
ğu ahırlarına çok ihtimam gösterirler.
Örneğin hayvanlara hastalık bulaşır
veya bereket kaçar inancı ile ahırda
ihtiyaç gidermezler.

Atın eyerinin üzerinden atlan-
maz, üzerine basılmaz ve kapı giri-
şinde ayakaltına bırakılmaz. Çünkü
Kırgızlar için at kutsal bir hayvan
olarak kabul görmüştür, dolayısıyla
onun eşyalarına da dikkatli davranıl-
mıştır. Ayrıca hayvanların bağlandı-
ğı kögönü³ veya celeyi kesmezler ve
üzerinden atlamazlar. Hüseyin Kara-
sayev bu durumu şu şekilde açıklar:
“*Kırgızlar urganlarla hayvanlarını
bağlamış, onlarla kögön ve cele yap-
mış kuzu ve taylarını bağlamışlardır.
Göçerken de urganlarla yüklerini bağ-
lamışlardır. Dolayısıyla Kırgızlar hep
hayvanlarıyla bağlantılı olan urgan-
ların üzerinden atlamamış, üzerine
basmamış ve kesmemişlerdir. Çünkü
hayvanlarından dolayı urganları da
kutsal olarak görmüşlerdir.*” (Moldo-
kulova 2011:356). Bu durumdan dola-
yı hayvan satan kişi satacağı hayvanı-
nı bağlayıp götürdüğü urganı çıkarıp
alır. Bu gelenek günümüzde de devam
etmektedir. Çünkü urgan ile beraber

evin rızkı ve kutu gider korkusu vardır. Kırgızlarda dört tülük hayvanın içinden atlara daha fazla değer verildiğini yukarıda da belirtmiştik. Bundan dolayı atını satacak kişi atının yelinden veya kuyruğundan bir avuç kesip alır ve ahırda bir yere saklar. Bu uygulama diğer hayvanlar satılırken yapılmaz.

Kırgızlar kesilmiş hayvanın eti pişirilip yenilmeden kanını dökmezler veya köpeğe vermezler. Genelde kırsal kesimlerde kesilmiş hayvanın kanı eti yenildikten sonra köpeklere verilir.

Süt, yoğurt, ayran ve kımız gibi beyaz içecekleri dökmemeye özen gösterirler. Bu içecekler dökülürse ineklerin ve kırsakların memeleri ağrır derler. Ola ki bu içecekler dökülürse işaret parmağını dökülen içeceğe batırır ve kendi göğüslerine sürerler. Böylelikle hayvanların memelerinin ağrmasını önlemiş olurlar.

Kırgızlar ölü yıkanan beyaz kumaş aralarında paylaştıırıp alırlar ve çeşitli işlerde kullanırlar. Bu kumaş memesi hastalanan inekler ve kırsaklar için de kullanılır. Bir ineğin memesi hastalandığı zaman kumaş parçasını sağ ele alıp *Bismillah, benim elim değil Umay ananın eli, benim elim değil Fatma- Zuhra'nın eli* diyerek üç kere sürerler. Bu uygulama memenin şişliği dağılana kadar devam eder. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hayvanların memesinde bu tür hastalıkların oluşmasına sahiplerinin iyi davranmaması veya ak içecekleri dökmeleri, üzerine basmaları, sebep olmuştur inancı hâkimdir.

Kırgızlar eskiden başlık paralarını dört tülük hayvanla öderlerdi. Kırgızlarda söz konusu hayvanların önemine yazarlar da değinmişlerdir. Büyük yazar Aytmatov "*Gün Olur Asra*

Bedel" adlı eserinde Karanar isimli azgın ve güçlü devenin Akmaya'nın neslinden geldiğini anlatırken devenin önemine değinir. "*Gülsarat*" eserinde ise atların koruyucu iyesi olan Kambar Ata'dan "*Hani Gülsarı'm, Kambar Ata yar olsun. Umudumu akla.*" (Aytmatov 2009: 270) diyerek atların koruyucu iyesi olan Kambar Atadan yardım ister. Yazar ayrıca ölmek üzere olan atı Gülsarı ile sahibinin vedalaşmasını sanki insan ile vedalaşır gibi verir: "*Hayvanım, özel doğmuş at idin. Bana kanat oldun Gülsarı'm, arkadaş oldun Gülsarı'm. Benin gençliğim, hayatımın en güzel yılları seninle geçti. Seni hayatım boyunca aklımdan çıkarmayacağım. Şimdi ise ölmek üzeresin. Ben ise geçmişimi hatırlıyorum küheylanım. Küheylan günün geçti, gençliğin gitti Gülsarı'm. Belki de öbür dünyada görüşürüz.*" (Aytmatov 2009:415).

Kırgızlar hayatlarını bu hayvanlarla öyle birleştirmişler ki, çocuklarını bu dört tülük hayvan yavrularının adlarıyla "*botom*", "*kozum*", "*ulağım*", "*torpogum*", "*kulunum*" şeklinde severler. Kırgızların sığır, koyun, at gibi hayvanlara yıl takvimlerinde yer vermelerinin (Baybolotuulu, 1991:534) nedenini ise hayvanlar kültü ile bağdaştırmak mümkündür (Baycigitov1985:81). Ayrıca Kırgızlar çok eskiden beri hayvanların kürek kemiklerine ve âşıklarına bakarak fal bakmış, geleceklerinden haber almışlardır. Hatta kürek kemiklerine bakarak havanın yağışlı veya kurak olacağını da tahmin edebilmişlerdir (Baycigitov 1985: 54). Günümüzde de Kırgızlar eti yenilen kürek kemiğini kırmazlar ve ateşe atarlar. Kırılırsa veya kirli bir yere bırakılırsa ailenin başına kötülük geleceğinden korkarlar.

Kırgızlar pir veya iye olarak adlandırdıkları şahısların adlarına “ata”, “baba” lakabını eklerler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi dört tülük hayvanın iyesine Kambar Ata (atların), Oysul Ata (develerin), Zengi Baba (sığırların), Çolpon Ata (koyunların) olarak “ata” kelimesinin eklenmesinin atalar kültü ile bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz (Dıykanbayeva 2016: 27-89). Ayrıca İslamiyet’in kabulünden sonra da peygamber ve veliler, genellikle pir, iye, ata şeklinde kültürel işlevlerine devam etmişlerdir.

Sonuç

Son olarak söyleyecek olursak göçebe bir kültüre sahip olan Kırgızların yaşamında yukarıda adı geçen hayvanların büyük bir önemi vardır. Anlaşılacağı üzere Kırgızlara göre dört tülük hayvanın koruyucu iyeleri vardır. Onlar hayvanları kötülüklerden korurlar ve çoğalmasını sağlarlar. Bundan dolayı halk arasında bu hayvanlara bağlı bir takım inanış ve yasaklar gelişmiştir. Aynı zamanda bu hayvanlarla ilgili kültürel ve folklorik ürünler ortaya çıkmıştır. Bunu, destanlar başta olmak üzere atasözleri ve deyimler de kanıtlamaktadır. Modern bilimin ve tıbbın gelişmediği dönemler toplum içinde oluşmuş problemler halk kültürü içerisinde çözümlenmiştir. Dolayısıyla atalarımız geçmişten gelen zengin ve anlamlı inanışları ile hayatlarında oluşan çeşitli problemleri çözmüşlerdir. Buna örnek olarak hayvanların bulunduğu ahıra hastalık bulaşır inanışıyla insanların ihtiyaç gidermemesi, modern tıbbın önerdiği vücut temizliği dediğimiz şeyin ta kendisidir. Sonuç olarak, yaşamı ne şekillendirirse kültür de onun etrafında hayat bulur demek yanlış olmaz. Kırgız kültüründe de dört tülük hayvanı bu

açıdan değerlendirmek gerekir. Ayrıca yukarıda verilen tüm örneklerden de anlaşılacağı üzere Kırgızların hayvanlarla ilgili uygulamaları animistik inançların izlerini taşıdığını görüyoruz.

NOTLAR

- 1 Heybe bağlamak için atın iki yanına iple yapılmış bir bağdır.
- 2 Tayları bağlamak için uçları iki kazığa bağlanarak gerilmiş ip.
- 3 Uçları iki kazığa bağlanarak gerilen kuzu ve oğlakları bağlamak için çekilmiş urgan.

KAYNAKÇA

- Abramzon, M. *Saul.Kırgızı i İh Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kulturnie Suyazi*, Leningrad: Nauka Yayınları, 1971.
- Akmataliyev, Amantur. *Kırgızdın Köönörböş Dö-ölöttörü*, Bişkek: Şam Basması, 2011.
- Akmataliyev, Amantur. “Kırgızdın İrim Cırım-darı”, *Ata-Babalar Taberiği (Kırgızdın Adep Ahlak, Salt-Sanaa, Ürp-Adat, İrim-Cırım cana Cörölgölör Cıynagi)*, Editör: M. Karimov, Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2011.
- Akmataliyev, Abdıldacan. vd. Kaada-Salttar Ak Batalar, “El Adabiyatı” Serisi c. 29, Bişkek: Şam Basması, 2003.
- Attokurov, Sabır. *Kırgız Etnografyası*, Bişkek: KMMU Basımevi, 1998.
- Aytmatov, Çingiz. Çıgarmalarının *Sekiz Tomduk Cıynagi*, Bişkek, Uçkun Yayınevi, 2009.
- Baybolotuulu, Tahp. “Salt”, *Kırgızdar*, ed. K. Cusupov, Bişkek: Kırgızstan Basması, 1991.
- Baycigitov, Kalbek. *Kırgız Mişteri cana Legendaları*, Frunze: İlim Basması, 1985.
- Dıykanbayeva, Mayramgül. *Kırgızlarda Atalar Kültü*, Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- İbrağimov, Muhamet. *Kırgız Makal-İlakap, Uçkul Sözdörü 10551*, Karabalta: Salam Basımevi, 2005.
- Karasayev, Hüseyin. *Nakul Sözdör*, Bişkek: Kırgızstan Basması, 1995.
- Moldokulova, Dinara. “Kırgızdın Çaşoosunda Koldonulgan Mal-Candıkka Baylanışkan Tıyuular”, *Ata-Babalar Taberiği, (Kırgızdın Adep-Ahlak, Salt-Sanaa, Ürp-Adat, İrim Cırım cana Cörölgölör Cıynagi)*, Editör: M. Karimov, Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2011.
- Şavk, Ülkü. *Kırgız Atasözleri*, Ankara, TDK Yayınları, 2002.